

Opponensi vélemény C. Tóth Norbert: *A Magyar Királyság nádora. A nádori és helytartói intézmény története (1342 – 1562)* c. akadémiai doktori értekezéséről

Tisztelt Elnök úr, Bizottság, Vitaülés !

C. Tóth Norbert 1998 óta publikál rendszeresen. Munkásságát forráskiadványok, adattárak, könyvek, tanulmányok sora jellemzi. Érdeklődése széleskörű. Készített hivaltörténeti, egyháztörténeti, társadalom- és gazdaságtörténeti, prozopográfiai, genealógiai, politikatörténeti művet, itinerariumokat, archontológiákat. Munkáit a nagy olvasottság mellett a témájához kapcsolódó források rendkívül alapos és mély ismerete jellemzi. Ha az általa feltárt források ezt lehetővé teszik, határozottan fogalmaz meg új nézeteket.

A jelen disszertáció fejezeteinek olvasásakor szintén felfedezhetjük kutatói attitűdjének előbb említett vonásait. Középkorász történész ugyan, de az akadémiai doktori cím elnyeréséért benyújtott értekezése nem ragaszkodik a magyar középkorkutatás hagyományos 1526. évéhez, ugyanis az általa vizsgált kérdések megkívánták, hogy kora-újkor forrásokat is kézbe vegyen, a történetet legalább a 17. század elejéig folytassa. Hozzá szeretném tenni, hogy gyakran Mohács utáni források segítenek bennünket abban, hogy 1526 előtti jelenségeket megértsünk. A középkor kutatója szerencsés helyzetben van, hisz ma már a Mohács előtti oklevelek az internetes adatbázis segítségével bárki számára hozzáférhetőek. Ez a lehetőség nem adatott meg az előző nemzedékek medievistáinak, ahogy azoknak, akik kora-újkor témát választanak, ma sem áll rendelkezésére hasonló adatbázis.

153 évvel ezelőtt, 1863-ban jelent meg az alig 20 esztendő Fraknói Vilmos könyve, *A nádori és országbírói hivatal eredete és hatáskörének történeti fejlődése* (2010-ben reprintben látott ismét napvilágot), ami sokáig az egyetlen könyv volt, amelyhez fordulni lehetett, ha valaki a nádorra volt kíváncsi. A kiváló tehetségű ifjú történész, kinek műve mára elavult, több fontos, mai elemzésekhez nélkülözhetetlen dokumentumot gyűjtött össze.

A hazai kutatás természetesen Fraknói régi könyve óta is foglalkozott nádorainkkal, a nádori hivattal. Bírói tevékenységét több kutató érintette. Elég csak a generalis congregaciok vizsgálata mellett a curiai irodák között a nádori iroda személyzetének elemzésére gondolni. Nagyobb igényű, átfogó értekezés azonban nem született. Nem oly rég jelent meg Szőcs Tibor könyve, amely a nádori intézmény 11 – 13. századi (részben 14. századi is). történetét tárgyalta alaposan.

Ezen intézmény/méltóság késő-középkori történetének feldolgozására vállalkozott az értekezés szerzője. Kétségtelen, műve hiányt tölt be. Egyet lehet érteni a szerzővel abban, hogy nem vállalkozott a nádor funkciójából fakadó minden tevékenységi terület tárgyalására, hisz ahhoz több monográfiányi könyvre lenne szükség. Így az említett generalis congregaciót, nádori bíraskodást s nádori irodát nem vizsgálta, amiképpen joggal hagyta figyelmen kívül azokat a feladatokat, amelyekkel alkalmanként megbíztak egy – egy nádort. Azt lehet mondani, hogy arra volt kíváncsi, hogy bíraskodáson kívül milyen funkciója lehetett a késő középkor és kora-újkor ezen főméltóságának.

A jelölt úgy fogalmazta meg célját, hogy a személyeken keresztül kívánja a késő középkori nádori méltóságot bemutatni, arra kíváncsi, hogy kikből lettek, milyen módon nádorok. Ám az értekezés ennél többre vállalkozik, hisz az említett módszer segítségével például olyan kérdésekre is keresi a választ, hogy vajon a nádori méltósággal együtt járt-e az uralkodó helyettesítése, a főkapitányi tisztség. Ezen kívül a disszertáció behatóan foglalkozott az un. nádori cikkelyek kérdésével.

Az akadémiai doktori értekezés hosszabb kutatói munka eredménye, amit a témához kapcsolódó tanulmányok jeleznek a számunkra. C. Tóth írt nádorokról, mint Lackfi István, Garai Miklós, Perényi Imre, Bátori István (utóbbiról többször), a Zsigmond-kor nádorváltásairól, Garai Miklós dalmáciai szigeteiről, a helytartóságról, magáról a nádori intézményről és a nádori cikkelyek keletkezéséről, valamint például arról, miképpen történt a király helyettesítése Zsigmond távolléte idején. A nádori cikkelyek keletkezését tárgyaló írás a disszertáció egyik legfontosabb mondanivalójának első megfogalmazása, ti. annak, hogy ez a dokumentum, amelynek keletkezését a korábbi kutatás – a prologusból kiindulva - 1485-re, utóbb 1486 legelezére tett, valójában Nádasdi Tamás nádorsága előtt vagy alatt született meg.

C. Tóth alaposan elemezte azt a kérdést, hogy 1342 utáni mintegy 200 esztendőben miképpen zajlott a nádorváltás. Támaszkodott természetesen a szakirodalomra (Gerics József, Bertényi Iván, Kumorovitz L. Bernát, Engel Pál, Kubinyi András, Mályusz Elemér, Spekner Enikő, Pálffy Géza stb.), ám eredményei nagyobbik része saját forrásfeltáráson, megfigyeléseken alapul. Ennek köszönhető, hogy nem egyszer másképp ítelt meg egy – egy személyt, eseményt, mint az elődök vagy a kutatótársak.

A szerző aprólékos elemzéssel mutatta ki hogy az uralkodók egy – egy nádori kinevezést a tanáccsal tárgyaltak meg előzetesen. Újszerű volt az a megközelítés, ahogy megpróbálta bizonyítani, hogy nádorválasztás táján valóban összejöttek a királyi tanács tagjai, ugyanis az itineráriumot hívta segítségül. Sikertült kimutatnia, hogy valóban az uralkodó közelében tartózkodtak főpapok, bárók. Azt a tényt is sikerrel bizonyította be, hogy 1439 előtt már országgyűlésen választották meg ezt a legfőbb méltóságot, noha a nádorokat a király nevezte ki. Maguk a nádori méltóság birtokosai is azt tartották fontosnak, hogy tisztségüket a királyi kegy révén nyerték el. Jó lett volna olvasni arról, hogy kik is jelentek meg ezeken az Anjou-kori nádorválasztó gyűléseken.

Vannak kivételek, amikor országgyűlés nélkül döntött az uralkodó. Zsigmond pl. Prágában nevezte ki Hédervári Lőrincet, s feltehetően kevesek véleményét kérte ki. Nem csoda ezek után, hogy 1439-ben megszületett a nádor választásáról szóló törvény, ami nem vezetett be új rendszert (bár a szerző reformról beszél), hanem a szokást foglalta írásba, hogy ti. országgyűlésen kell választani ezt a méltóságviselőt.

Figyelemre méltó, hogy a korszak 19 nádorából kilencet váltott le a király, tíz személy pedig élete végéig töltötte be ezt a pozíciót. A tény jelzi, a nádor személyének az ország hatalmi struktúrájában betöltött kiemelkedő szerepét. Ha bevált, az uralkodó biztos támasza lett. C. Tóth vizsgálataiból az is kiderül, hogy a nádorváltás a bárói pozíciók egy részének az újraosztását vonta maga után. Különösen Nagy Lajos idején figyelhető meg ez a jelenség. A tény fényt vett uralkodóink belpolitikájára, hatalmi súlyára.

Érdekes az a fejezet, amit a nádor fizetéséről lehet olvasni a disszertációban. Igaza van a disszerensnek akkor, amikor arra mutat rá, hogy a 14. században a honor biztosította a járandóságot. A királyi birtokok csökkenésével kellett csak gondoskodni illő fizetésről.

A nádor fizetése – a 15. század végi és 16. század eleji forrásokat alapul véve – a jelölt szerint bruttó 6000 forint körüli összeget tett ki. A 16. század elején a kisebb rangú erdélyi vajda a dupláját kapta, a horvát bánnak 11 ezer forint járt (igaz, várak megőrzése és 200 lovas eltartása a feladata ezért), a temesi ispán 8000-t kapott. Tény az, hogy a vajda, a bán, a temesi ispán az ország védelmét látta el. Akárhogy nézzük azonban, a nádor 6000 forint körüli fizetés nem igazán sok szerintem ahhoz képest, hogy az ország első főméltóságáról van szó, akinek a politikai súlyát az a tény erősítette meg, hogy a királyi tanács véleményét kikérve a nemesség, az „ország” választotta meg. Igaz, a fizetést a bíraskodáshoz kapcsolódó egyéb bevételek egészítették ki. A bevételek egyébként feladatokkal jártak. Természetesen az uralkodók birtokadományokkal (vagy más módon) jutalmazták nádoruk tevékenységét, tehát az, aki ebbe a magas pozícióba emelkedett, semmiképp sem járt rosszul.

A nádori cikkelyek között olvassuk, hogy a kunok bírása és ispánja a nádor. A disszerens úgy látja, hogy ez az utóbbi cím legfeljebb igénynek fogható fel, nem viselték középkori nádoraink. Kubinyi András úgy látta, hogy a budai udvarbíró a kunok ispánja, akinek a kunok felett közigazgatási funkciója volt (utóbbi megállapítással nem ért egyet a disszerens, hisz szerinte ezt a funkciót a nádor látta el). Kubinyi szerint 1485 után, a nádori cikkelyek okán az udvarbírók kunok ispánja címe megszűnik, ezzel szemben a Jagelló-korban a nádorok többnyire valóban viselik ezt a titult. C. Tóth kutatásai szerint ez a megállapítás sem állja meg a helyét.

Ebben a 11. cikkelyben olvassuk, hogy a kunok feletti bírói joghatóság címén 3 ezer forint illeti meg a nádort, miként az Lajos és mások okleveleiből kiderül. Az összeg valóban elképesztő, mint a jelölt írja, bár nem teljesíthetetlen. Az 1453/54 táján készült Eizinger féle előterjesztés (Birk és Bak János adták ki) szerint a természetbeni járadékokon túlmenően (amelyek a budai és visegrádi háznak mentek) 10 ezer forint lenne a kunok és jászok királynak járó adója. Érdeemes lenne a fizetés kérdésével tovább foglalkozni.

A disszertáció alaposan tárgyalta azt a kérdést, hogy a nádor valóban hivatalánál fogva a király helyettesítését látta-e el. Joggal bírálta Gábor Gyulát, ki az uralkodó helyettesítését a kormányzói feladatkörrel azonosította. Ellenben részletesen foglalkozott Zsigmond vikáriusainak feladatával. Megállapította, hogy ezek jogköre nem hasonlítható a 16. századi helytartókéhoz. Igaza van, midőn arról írt, hogy Borbála szerepe részletesebb vizsgálatokat érdemelne. Egyet lehet érteni a jelölttel, hogy a valóban más természetű kormányzói tisztséget nem tárgyalta.

Jagelló királyaink csehországi távollétük idejére olyan személyeket neveztek ki helytartónak, akik egyben a nádori tisztséget is betöltötték, vagyis élvezték uralkodóink bizalmát, s így akár úgy vélhetnénk, hogy a feladatkör tisztségükből következett. C. Tóth Norbert részletesen bizonyította, hogy szó sincs erről, mindig királyi kinevezéssel nyerték el hivatalukat. Nagy nyereség, hogy a jelölt vizsgálta jogkörüket.

Véleményem szerint sikerült bebizonyítani a jelöltnek azt is, hogy a főkapitányi tisztséget csak külön királyi kinevezéssel lehetett elnyerni. Jóllehet a Jagellók idején előfordult, hogy a főkapitány, avagy a két főkapitány egyike a nádori méltóságot szintén birtokolta, sőt Bátori István emellett a temesi ispán hivatalát is betöltötte. Az elemzésből az is kiderül, hogy a főkapitányok meghatározott időszakokra kaptak megbízást. Vagyis a szerző által feltárt forrásokból kirajzolódó főkapitányi funkciónak nincs köze a nádori méltósághoz. Annyiban persze igen, hogy a nádori tekintély súlyt adott neki. Megjegyzem, szívesen olvastam volna hosszabban a főkapitány hatásköréről.

A disszertáció harmadik nagyobb fejezete az un. nádori cikkelyekkel foglalkozik. A figyelmet megérdemli ez a dokumentum, hisz olyan részleteket tartalmaz, amelyek középkori forrásokkal nehezen igazolhatók. 1899-ben Fraknoi Vilmos tanulmányban igazolta, hogy szó nem lehet törvényről, hanem legfeljebb emlékiratnak tekinthetjük a dokumentumot. Ő mutatott rá arra is, hogy több cikkely nem felel meg a valóságos helyzetnek. Abban azonban nem kételkedett a jeles történész, hogy a dokumentum Mátyásnak tulajdonítható, s úgy vélte, Beatrix királynéval szemben természetes fia, Corvin János örökösödésének az előkészítését szolgálták.

Nyilvánvalóan nincs szó dekrétumról, ámbar a 16. század közepétől a törvények között tartották nyilván, bekerült a Corpus Iurisba, nagy tekintélynek örvendett, miképpen a jogtörténész Bónis György fogalmazott. A Decreta regni Mátyás-kori kötetének készítői (elismert, tapasztalt kutatókról van szó) sem akarták épp ezért kihagyni kötetükből (véleményem szerint joggal) a „cikkelyeket”. Megjegyzem, hogy a kötet lektora nem kisebb személyiség volt, mint Kubinyi András.

Holub József és nyomában Bónis György az egyik cikkely részletét használták fel annak igazolására, hogy a királyi hatalom természetére vonatkozó elméleti nézetek sem voltak ismeretlenek Mátyás udvarában. Mindkét kutató úgy vélte, felkészült ember készítette a dokumentumot. Hozzátehetjük, hogy a 16. századi francia udvar (Bónis véleménye) is tudta, mi a különbség a rendes és az abszolút királyi hatalom között. Nos, nem lényegtelen tehát, hogy mikor is keletkezett a nevezetes forrás.

C. Tóth elemzésének alapját a számba jöhető szövegek összegyűjtése képezte. Miként elődeinek, neki sem sikerült középkori szövegváltozatot találnia, ám a 16. századból annál inkább. Összesen 17 szöveggel rendelkezik. Egy kivételével mindegyikükről tudott a kutatás.

A szövegváltozatok egyike az un. Kollár kódexben található, amit vizsgált Jánosi Mónika, Szovák Kornél, Kertész Balázs. Jánosi Mónika előbb a 16. század első felére, majd 1514 tájára helyezte a keletkezését. Szovák Kornél így fogalmazott 2003-ban: „*aligha vitatható, hogy az összeállításra a mohácsi csatát megelőző esztendőben került sor.*” Szovák Kornél persze elsősorban az Intelmek és egy Mátyás kori politikai esemény szavahihetősége miatt vette kézbe a könyvet. Megemlíthető, hogy felfigyelt arra, hogy a vági székelyeknek Zsámboky által közölt kiváltságlevele a Kollár kódexben is fellelhető.

Kertész Balázs 1514 – 16 közé helyezte a törzsszöveg másolási időpontját, s egyik vízjelet 1532. esztendei Innsbruckban fellelhető papíron találta meg (Piccard adatbázis alapján), míg

C. Tóth ugyanennek a típusnak későbbi változatával azonosította a Kollár kódex papírjának jelét. Kertészről tudom, hogy épp a disszerens kutatási eredményei alapján már nem vallja a kódex korára vonatkozó korábbi nézetét.

C. Tóth Norbert ugyanis markánsan más véleményt fogalmazott meg, hisz a másolást az 1540-es évekre, sőt inkább az 1550-es évekre valószínűsítette, azaz nem tartja középkorinak ezt a forrásgyűjteményt. A papír vízjeleinek vizsgálata révén jutott erre az eredményre.

A kódex legtöbb lapján (így azokon is, amelyeken a nádori cikkelyek találhatóak), körben horgony látható csillaggal. Főként Itáliában ismert, mint erre a jelölt utalt, de német földön forgalomban lévő papíron is felfedezhető ez a vízjel. A disszerens szerencsés módon 1524-ből tudta igazolni magyarországi használatát. Piccard kiadott katalógusa *Anker* című kötete és a netes adatbázis alapján valóban elmondható, hogy a Kollár kódex papírján található jel a 16. század elejétől az 1570-es évekig igazolható. Így a Kollár kódex vízjele a 16. század közepére valóban datálható.

Az említett ismeretlenek számítható szövegelemekre az MNL OL E 142. Acta publica állagában talált rá a disszertáció írója, s vitán felül, fontos forrásra bukkant. Egyetérték azzal, hogy értekezésében betűhíven adta közre a dokumentumot, hisz ezzel alapos elemzése könnyebben követhető. A forrás szerinte az 1540 – 1544 közötti öt év valamelyikében keletkezett.

Úgy véli a disszertáció írója, hogy a nádori cikkelyeknek ezt a szövegváltozatát Nádasdi Tamás kérésére írták le, s ez lehet az az alapszöveg, amit a kortársak igen gyorsan kezdtek másolni. Gyorsan, hisz az 1544. évi Ilosvay kódexben már megtaláljuk. A 21. táblázat szerint 10 – 15 éven belül hét változata keletkezett a cikkelyeknek. Meglepő ez a gyorsaság. Ennek okát a jelölt a Habsburg király és a magyar rendek közötti viszonyban, a vitákban látja.

A rendek nádort szerettek volna, míg ennek kinevezését Ferdinánd halogatta, illetve a nádor jogkörét szűkíteni igyekezett. Az ország feletti katonai parancsnokságot semmiképpen sem akarta erre a tisztségviselőre bízni. A nézetkülönbségeket mutatja a Quadripartitumnak a nádorra vonatkozó dinasztikus és bizottsági szövegváltozata közötti lényeges eltérés.

A viták egyik fontos szereplője Nádasdi Tamás. Végül 1554-ben sikerült elérni, hogy nádort válasszanak, Nádasdi Tamást, ki főkapitány lett, de a kinevezéskor nem hivatkoztak a nádori cikkelyekre. A disszertáció írója tehát úgy látja, az ún. nádori cikkelyek Nádasdi Tamás intenciójára készültek, Nádasdi és köre állította össze avagy állíttatta össze. A megállapítás fontos. A Nádasdi levéltár egy jelentős része ránk maradt, többek közt a főúr igen nagy levelezése is hozzáférhető. Nem tudom, hogy a levelek között akad – e olyan dokumentum, amely a mágnásnak a nádori cikkelyek létrejöttében játszott szerepét közvetlenül világítaná meg.

Szólni kell arról, hogy a disszerens a forrás minden egyes cikkelyét alapos elemzésnek vetette alá. Fraknoi hajdani előadásával szemben árnyaltabb képet sikerült rajzolnia. Már csak azért is, mert Fraknoi elsősorban a középkori forrásokat vetette össze az egyes cikkelyekkel, míg C. Tóth Norbert kíváncsi volt a Mohács utániakra is. A nagy előd anyaggyűjtése korántsem volt

széleskörű. A szerző arra a következtetésre jutott, hogy a cikkelyek egy része a szokásjogon alapul. Vagyis a középkori gyakorlatot tükrözik. Másik csoportba azok tartoznak, amelyeknek nincs valóságos alapjuk. Kétségtelen, hogy Dalmáciával foglalkozó cikkely például a múlt téves ismeretén alapszik. A harmadik csoportba az igényeket megfogalmazó paragrafusok sorolhatók. Megjegyezhető azonban mindehhez, hogy még ekkor éltek olyanok (noha fogyatkozó számban), akik elvben jól ismerték a Jagelló-kor viszonyait. Többek között Nádasdi Tamás, Oláh Miklós, Várdai Pál esztergomi érsek (ki 1549-ben halt meg). Utóbbi személy kincstartóként, püspökként sokat tudhatott arról, milyen szabályok határozták meg a nádor jogkörét, és miképpen működött a politika II. Lajos udvarában.

C. Tóth részletes vizsgálatai megoldást kínálnak és választ fogalmaznak meg az un. nádori cikkelyek ellentmondásaira. Ugyanakkor középkori forrásaink sorából kiiktatják a dokumentumot, miközben a kora-újkori kollégák új történeti forráshoz jutnak hozzá. Természetes, hogy további kutatások árnyalni fogják a szerző következtetéseit.

A disszertáció különösen fontos eredményének tartom a korábban 1486. évre datált nádori cikkelyek elemzése, kéziratának vizsgálata mellett azt, hogy kimutatta, országgyűlés választotta ezt a főméltóságot, továbbá azt, hogy a késő középkori királyi helyettesítés monográfiáját tartalmazza.. Emellett számos politikatörténeti megfigyelés, következtetés olvasható az értekezésben. A jelölt új forrásokat, újszerűen, új szempontok alapján elemzett.

Nem feledkezhetünk meg a dolgozatban található forrásközlésekről sem. Nyereség, hogy II. Lajos Bátorinak adott 1526. évi kötelezvényét publikálta a szerző. Jogtörténészek számára azonban még érdekesebb lehet az a 18. századi dokumentum, amely a nádor választására és a királyi helytartókra vonatkozó törvények kivonata, és amit az Esztergomi Prímási Levéltár őriz.

C. Tóth Norbert műve késő középkori és kora-újkori történelmünkre vonatkozó ismereteinket új eredményekkel gazdagította, a disszertáció által felvetett új szempontok, irányok kutatókat inspirálhatnak a felvetett kérdések továbbgondolására.

Mind eddigi munkássága, mind pedig a széleskörű forráskutatáson alapuló, gondolatgazdag mű alapján javaslok C. Tóth Norbert számára az MTA doktora címet. Érdemes lenne az értekezést könyv formájában megjelentetni.

Budapest, 2017. szeptember 20.

Draskóczy István

MTA doktora